

He Whakarāpopototanga o ngā Kauhau mai i te Whakawātanga Whiriwhiri Tūrei 25 Pipiri

Heamana Satyanand: He aha i whakatūngia ai te Kōmihana a te Karauna?

E hia ngā tau e tonoa ana e ngā tāngata me ngā whakahaere tokomaha mō tētahi uiui ki te tūkinotanga o te hunga e tiakina ana i Aotearoa.

He mea tono anō tenei Uiui e ngā mōrehu, kaiārahi hapori, ngā iwi me ngā Māori, Te Kāhui Tika Tangata me Te Kotahitanga o Ngā Whenua o te Ao.

I whakahaerehia ētahi uiui i mua me te whakaputanga o ētahi pūrongo:

- Te Wānanga Matatapu mō Ngā Tūrora o Mua o Ngā Hōhipera Mate Hinengaro
- Te Ratonga Whakarongo me te Āwhina Matatapu
- Pūao-Te-Ata-Tū me ētahi atu
- Ngā mahi i oti i ngā kairangahau, hei taura, te pukapuka a Elizabeth Stanley mō Ngā Tūkinotanga o te Tiaki a te Kāwanatanga *The Road to Hell*

Ahakoia i kitea i ēnei i pā mai ngā mahi tūkino me te kore manaaki he nui tonu ngā mahi hei mahi. I te 1 o Huitanguru 2018 i whakapuakina e te Kāwanatanga te Kōmihana a te Karauna me ngā Tikanga Ārahi hukihuki.

I whakawhitiwhiti kōrero haere mō Ngā Tikanga Ārahi hukihuki mai i te Huitanguru ki te Haratua. Kei roto i Ngā Tikanga Ārahi whakamutunga ko ēnei:

- Ngā whakanōhanga whakapono me te Tiaki a te Kāwanatanga
- He kōrero mō Te Tiriti o Waitangi

Ko tētahi mea tino hira mō ngā Kaikōmihana i roto i te Uiui ko te WHAKARONGO ki ngā mōrehu. Ka kōrero atu ngā mōrehu ki te Kaikōmihana mō ngā mea i pā ki a rātau. Ina ka whakarongohia rātau ko te manako ka āwhina tēnei i ngā mōrehu ki te whakaora haere.

Ko tētahi atu mea hira ko te whiriwhiri:

- Te take i whakaurua ai te tangata kia tiakina e te kāwanatanga
- He aha ngā mahi tūkino i pā mai, ā, he aha ai
- Ngā pānga o te tūkinotanga

Me ako tātau mai i ēnei kia mātua whakarite ai e kore rawa e pā mai anō. He mōhio te nuinga o ngā tāngata ki tētahi i tūkinohia i te wā e tiakina ana e te kāwanatanga. Kei te hiahia mātau kia tautoko mai a Aotearoa whānui kia taea e mātau ā mātau mahi ki te takahuri i te āhua o tā tātau tiaki ā-lwi nei i ā tātau tamariki me ētahi atu e noho whakaraerae ana.

Kaikōmihana Shaw: He aha te Kōmihana a te Karauna?

Ko te Kōmihana a te Karauna:

- He mea whakatū ki te tuku pūrongo mō ngā mea tino hira ki te iwi whānui
- Nō te Ture Uiui 2003 tōna mana
- Koinei te momo uiui tino whai mana i Aotearoa
- He motuhake mai i te Kāwanatanga

I whiwhi te uiui i Ngā Tikanga Ārahi whakamutunga i te 12 o Whiringa-ā-rangi 2018, ā, ka rongō i ngā whakaaturanga mai i te 3 o Kohitātea 2019. He uiui nui, uaua hoki, ka mutu he roa te wā i pau ki te whiriwhiri me pēhea te whakahaere.

Te āhua o tā mātau mahi i ngā mahi:

- Ka aronui mātau ki ngā hiahia o ngā morehu me ō rātau whānau, hapū, iwi, kaitautoko hoki
- Ka mahi ngātahi me ngā iwi me te Māori
- Me mātua whakarite ka taea e te hunga hauā me rātau i pā ki ngā raruraru hinengaro te whai wāhi mai
- Ka tōkeke te āhua o tā mātau mahi me ngā tāngata katoa, whakahaere hoki ka whai wāhi mai - engari kāore e tino taka rawa ki te taha ture

I kōrero mātau ki ngā rōpū rerekē maha, tāngata hoki mō te āhua o tā mātau whakahaere i te Uiui:

- I hui mātau me ngā tāngata e mahi ana i ngā uiui āhua ōrite i tāwāhi
- I hui mātau me te hunga whai pānga i Aotearoa

Ka noho tuwhera mātau ki ngā whakaaro hei whakapai ake i te āhua o tā mātau mahi.

Ka tirotiro te Kōmihana a te Karauna i ngā mahi tūkino i pā i waenga i te tau 1950 ki te 1999 ENGARI ka āhei anō mātau ki te tirotiro ki mua atu i te 1950, ā, muri hoki i te 1999 hei āwhina i a mātau ki te tuku i ā mātau whakataua.

E rua ngā wāhanga o tā mātau mahi:

- Te tirotiro ki ngā wā o mua ki te whiriwhiri i aha, ā, he aha ai
- Te tirotiro ki ngā pūnaha onāiane mō te ārai me te pūrongo i ngā tūkinotanga

He rerekē tēnei Uiui ki ērā o mua:

- He tino whānui te awhe. Kāore te Uiui i te whāiti ki ngā mahi taitōkai anake, engari ko ngā momo tūkinotanga katoa, kore mahi manaaki hoki i:
 - Ngā wāhi toko i te ora
 - Ngā wāhi hauora me te hauātanga
 - Ngā āhuratanga mātauranga
 - Ngā herehere pirihihana, kōti hoki me ngā mahi kawē i ngā wāhi tiaki a te Kāwanatanga
 - Ngā wāhi tiaki ā-kāinga, ētahi atu wāhi hoki i riro mā ngā whakanōhanga hāhi hei whakahaere i ngā mahi tiaki i te tangata (ngā hāhi me ngā whakapono katoa)
- Kei a mātau te mana ki te whakahau i te tangata me ngā pokapū ki te tuku mai i ngā tuhinga ka tonoa e mātau. Ka taea hoki e mātau te tangata te whakahau kia noho hei kaiwhakaatu me te whakautu i ā mātau pātai.
- Ka āhei ngā tātanga katoa ki te mātaki i ngā whakawātanga tūmatanui. He tino hira tēnei mō te āhuratanga tuwhera.

Kua whakaae ngā Kaikōmihana ki ngā pou e 8 mai i Ngā Tikanga Ārahi hei ārahi i ā rātau mahi:

- Reo
- Ngā āhuratanga o te kuhu kia tiakina
- Te āhua me te whānui o ngā tūkinotanga
- Te pānga o ngā tūkinotanga
- Ngā āhuratanga o te pūnaha
- Te puretumu me te whakarauoratanga
- Te takahuri i te āhua o tā tātanga tiaki tangata
- Te Tiriti o Waitangi

Ko te rongō i te **reo** o te hunga katoa ka whakauru mai kei te iho o ā mātau mahi. Ki te kore rātau kua kore he Uiui.

He Poari Whakahaere Pātui Māori tō mātau me tētahi Kaupapa **Te Tiriti o Waitangi**. Kua tīmata tā mātau mahi whakawhitiwhiti me te Māori.

Ko ngā uara o te Kōmihana ko te:

- Tika me te tautika
- Motuhaketanga me te manawanui
- Ngākau tuwhera
- Aroha

Abuse in Care

Royal Commission of Inquiry

Ka tukuna e mātau he pūrongo mō te wā hei te Hakihea 2020 kei roto ko ēnei:

- He aha ngā akoranga i tēnei wā
- Ngā kaupapa matua
- Te maha o te hunga i pā kinotia
- Ngā tūtohutanga i tēnei wā

Hei te Kohitātea 2023 ka tukuna te pūrongo whakamutunga, ā, ka whakaurua atu ā mātau tūtohutanga ki te Kāwanatanga me ngā whakanōhanga whakapono mō:

- Ngā huringa ki te ture me ngā tikanga
- Me pēhea te aukati me te urupare ki ngā tūkinotanga ā muri ake
- Me pēhea te tautoko i te hunga i tūkinohia
- Me pēhea te whakarite i ngā kino i pā mai
- Ngā whakapāha

Kāore e taea e te Kōmihana a te Karauna te tuku whiu, ā, kāore e taea te tangata te whakahara mō tētahi taihara. Ka taea e mātau te āwhina ngā tāngata ki te haere ki Ngā Pirihimana, ka mutu i whakatūhia e mātau he tukanga mō tēnei.

Ka whakaū ngā Kaikōmihana kia noho motuhake, tōkeke hoki mō te katoa o te Uiui.

Kaikōmihana Alofivae: Ka pēhea te mahi a te Kōmihana a te Karauna i ana mahi?

Ka whakamahia e te Kōmihana a te Karauna ngā tikanga e whā hei whakatutuki i ngā mahi e rārangi i roto i Ngā Tikanga Ārahi

- **Ngā wāhanga tūmataiti**
- Ngā whakawātanga tūmatanui me ngā rōpū hui whiriwhiri kōrero
- Rangahau me te kaupapahere
- Te takawaenga me te whakawhiwhiti ā-hapori

I tētahi **hui tūmataiti** ka taea e ia mōrehu te tuku o rātau wheako mō ngā tūkinotanga ki tētahi Kaikōmihana. Ka rongohia rātau, ka āhukahukatia rātau. He maha ngā mōrehu i kī he wāhanga hira tēnei nō te ara whakarauora.

Ngā mōhiohio mō ngā hui tūmataiti:

- Ka kōwhiria e ngā mōrehu ngā mea e hiahia ana rātau ki te tuari, ā, ko rātau kei te whakahaere i taua wāhanga
- Ka tuhia e te kaiwhakarite i te hui ngā kōrero
- He matatapu ngā hui
- Ka whakapā atu ngā kaimahi Kōmihana ki ngā mōrehu i mua i tā rātau hui ki te whakarite kia tau, kia haumaruru rātau
- Ka tukuna he mōkī mōhiohio ki a rātau i mua i te hui me ngā taipitopito mō te Uiui, te tukanga o te hui tūmataiti me ngā kaimahi a te Kōmihana a te Karauna

I tēnei wā 70 ngā tāngata i whai wāhi mai ki ngā hui tūmataiti. Ka whakamoemiti atu mō tō rātau kaha me tō rātau māia. I whiwhi whakahokinga kōrero mai i a rātau ka āwhina mai i a mātau me ā mātau hui ā muri ake.

He mea nui te haumaruru o tō mātau mōrehu ki a mātau i ēnei hui. Kei te whakamahia e mātau tētahi tukanga ā-kahupō hei whakarite kei te tukuna e ngā tāngata o rātau wheako i tētahi wāhi haumaruru.

Ka hunaia nā wai ngā mōhiohio mai i ngā hui tūmataiti, ka mutu ka whakamahia i roto i ngā pūrongo me te whiriwhiri i ngā kaupapa mō ngā whakawātanga tūmatanui.

Kei ngā mōrehu anō te tikanga ki te tuhi mō o rātau wheako. Arā, ka taea e mātau te whiwhi kōrero mai i te hunga tokomaha ake i konei me tāwāhi.

Ka taea anō e mātau te whakahaere hui tūmataiti i ētahi atu wāhi, perā i te marae.

I waitohua e te Kōmihana a te Karauna tētahi whakaaetanga me Te Ara Poutama Aotearoa kia taea ai te rongohia kōrero mai i te hunga i rō whare herehere.

Nō reira e 800 rau ngā tāngata kua rēhita, me rātau kei te hiahia ki te whakaputa ā-whānau i o rātau whakaaro, mō tētahi rānei kua mate atu. Nā te māia o ngā mōrehu e taea e mātau ēnei mahi te mahi. Mā o kōrero, me ngā kōrero a te hunga tokomaha, ka taea e mātau ngā tūtohutanga kaha, toitū hoki te tuku.

Kaikōmihana Erueti: Ngā Whakawātanga Tūmatanui, Ngā Hui Whiriwhiri Kōrero me te Rangahau

Ka whakamahia e te Kōmihana a te Karauna ngā tikanga e whā hei whakatutuki i ngā mahi e rārangi i roto i Ngā Tikanga Ārahi

- Ngā wāhanga tūmataiti
- **Ngā whakawātanga tūmatanui me ngā rōpū hui whiriwhiri kōrero**
- **Rangahau me te kaupapahere**
- Te takawaenga me te whakawhiwhiti ā-hapori

Ngā whakawātanga tūmatanui

Ka whakahaerehia ngā whakawātanga tūmatanui i muri i te tūhura i tētahi kaupapa. I tētahi whakawātanga tūmatanui ka tukuna e ngā kaiwhakaatu ngā whakaaturanga i raro oati.

Tērā pea ko ngā kaiwhakaatu ko:

- Ngā mōrehu e hiahia ana ki te tuku whakaaturanga
- Ngā nanakia e whakapaetia ana
- Ngā māngai nō ngā whakanōhanga

Ka tukuna tūmatanuitia ngā whakaaturanga kia taea ai te werowero ngā whakanōhanga mō ngā mea i pā mai i raro i a rātau.

I muri i ia whakawātanga tūmatanui ka tukuna e te Kōmihana ngā kitenga mō ngā mea i pā mai, ā, me te wāhi i hē te pūnaha. Ka tuhia anō pea e mātau tētahi pūrongo hei tuku whakaaturanga me ngā kitenga.

Ka tū tā mātau hui tūmatanui tuatahi hei te Whiringa-a-nuku, Whiringa-ā-rangi 2019 rānei, ā, ka whakauru mai i ngā kaupapa ka aro atu mātau ā te 2020 (e kīia ana ko tētahi whakawātanga horopaki).

I ngā whakawātanga katoa ka tiroirohia e mātau:

- Te take i whakaurua ai te tangata kia tiakina e te kāwanatanga
- He aha ngā tūkinotanga me te kore manaaki i pā mai
- He aha i pā mai ai
- Ngā pānga o ēnei
- He aha ngā akoranga, ā, he aha ngā huringa e hiahiatia ana
- Te pai o te mahi a te pūnaha i tēnei wā
- Me pēhea te whakapai ake i ngā mahi ā muri ake

Ngā hui whiriwhiri kōrero

Ka taea anō e mātau te hui me ngā rōpū kaingākau mō ia take ki te:

- Rongo i ngā momo tirohanga rerekē
- Āwhina ki te arotahi i ā mātau tūhuratanga
- Whakamātautau i ā mātau kitenga me ngā tūtohutanga

Te rangahau

Ka tautoko ā mātau mahi rangahau i ā mātau tūhuratanga me te āwhina i a mātau ki te kohikohi whakaaturanga mō ngā whakawātanga tūmatanui.

Ka whakaputaina e mātau ngā pūrongo rangahau mō ngā kaupapa rerekē puta noa i te Uiui.

Ka arohae haetia e te Kōmihana a te Karauna ngā pūrongo o mua ake me te whakakīki i ngā whāruarua ki ngā kōrero.

Mātua me tino kounga ā mātau rangahau. Me ū ki ngā paerewa matatika, ā, me tiro tiro e ngā mātanga hei whakarite kei te tika (ka arotake aropātia). Ina taea ana ka whai mātau i ngā kaupapa Māori mō te rangahau.

Kaikōmihana Gibson: Te takawaenga me te Whakawhiwhiti ā-Hapori

Ka whakamahia e te Kōmihana a te Karauna ngā tikanga e whā hei whakatutuki i ngā mahi e rārangi i roto i Ngā Tikanga Ārahi

- Ngā wāhanga tūmataiti
- Ngā whakawātanga tūmatanui me ngā rōpū hui whiriwhiri kōrero
- Rangahau me te kaupapahere
- **Te takawaenga me te whakawhiwhiti ā-hapori**

Te takawaenga me te Whakawhiwhiti ā-Hapori

He mea hira te hono ki ngā hapori e uua ana te toro atu, kāore i arohia atu rānei:

- Ngā kēnge
- Te hunga kore kāinga
- Te hunga kei rō whare herehere
- Te hunga hauā me rātau i he hauātanga ako, i pā ki ngā raruraru hinengaro hoki
- He uua ake te toro ki ngā hapori whakapono

Ka whakawhiwhiti mātau mā:

- Ngā hui whānau
- Ngā hui hapori
- Hui

He tino maha ngā tāngata i tiakina i rō hōhipera hinengaro hauā, ngā ratonga tautoko hauā ā-hapori, ngā hōhipera mate hinengaro me ngā kura motuhake. He mea huna ēnei tāngata me ngā mahi kino ki a rātau, ā, me whakaatu ēnei mea katoa.

Te Rōpū Tohutohu o Ngā Mōrehu:

- E herea ana e ā mātau Tikanga Ārahi
- 20 ngā mema o tēnei rōpū e rerekē ai te ira tangata me te mātāwaka, ā, kei roto he tāngata hauā
- Me whai wheako mai i ngā wāhi rerekē o te tūkinotanga
- He reo hira i roto i tēnei Uiui
- Kua tīmata ki te whāngai kōrero ki ā mātau whakatau

Abuse in Care

Royal Commission of Inquiry

E arotahi ana ngā māngai ki te hono atu ki ngā hapori e uaua ana te toro atu me te whakarite ka rongohia rātau.

E mōhio ana mātau kāore ngā mōrehu katoa e ora ana i Aotearoa. Kei te tiroiro mātau ki ngā huarahi e taea ai ngā mōrehu kei tāwāhi te whakauru mai ki te Uiui.

He maha ngā huarahi a te Kōmihana a te Karauna hei whakamōhio haere tonu i ngā mōrehu me te hunga whai pānga:

- Paetukutuku
- Pukamata
- Ngā karere īmēra ka tukuna haeretia
- Pokapū whakapā
- Ka whakaroma matawātia ngā whakawātanga tūmatanui me te whakamāori ki te reo rotarota me ngā kupu hauraro
- Ka noho tonu ngā tāhopukanga o ngā whakawātanga tūmatanui ki te paetukutuku

Kei te 'noho tuwhera' mātau me te hiahia kia whakapā mai ngā mōrehu o ngā mahi tūkino kia whakapā mai ki tā mātau Pokapū whakapā ki te kōrero me pēhea tō whakauru mai.

Ki te kore koe kāore e taea e mātau tā mātau whāinga o te takahuri i ngā mahi tiaki tangata i Aotearoa.

Heamana Satyanand: Kōrero whakakapi

Kāore tēnei Uiui e rite ki ētahi atu

- He tino whānui Ngā Tikanga Ārahi
- E hia mano ngā tāngata ka torotoro atu mātau

I kī te Kāwanatanga me ētahi o ngā whakanōhanga whakapono ka whakauru mai rātau me te whiwhi akoranga mai i ngā kitenga.

Ka nui te whakakohuki o te tangohanga o ngā tamariki, ā, e tohu ana tēnei i te hira mō tēnei Uiui.

Ko tā mātau matakite ko te takahuri i te āhua o te tiaki tangata. Kia tutuki ai tēnei me aro atu tātau ki ā tātau mahi kino. Me whai mātau i ngā tautoko a Aotearoa kia eke ai tā mātau whāinga o te takahuri i te āhua o tā mātau tiaki i te hunga noho e whakaraerae ana.

Ka tukuna e mātau ngā pātai uaua mō:

- Te tikanga whakahāwea iwi
- Te kore e aro atu ki te hunga hauā
- Ngā raruraru pūnahanaha
- Ngā pānga tuku iho o ngā mahi tūkino

Ko te hiahia kia noho ko te Kōmihana te pou tohu i te ara hou mō tō tātau ao mai anō.

E mōhio ana ngā Kaikōmihana he mahi tino nui tēnei, me te aha kei te pūmau mātau ki te whakatutuki i tēnei.

Rōia Tautoko Simon Mount: He pēhea te whakahaere o ngā whakawātanga tūmatanui

Ko te rōpū Rōia Tautoko i te Uiui ko Simon Mount, Kerry Beaton, Hanne Janes me Julia Spelman.

He maha ngā mahi a ngā Rōia:

- He whakahaere i ngā tūhuratanga e tū ai ngā whakawātanga tūmatanui
- Te tuku i ngā pātai mā te Kōmihana i ngā whakawātanga tūmatanui (ka manaakitia e rātau ngā mōrehu me te whakarite ka whai reo rātau)
- He tuku tohutohu ki te Kōmihana a te Karauna mō ōna mana me āna mahi

I ngā whakawātanga tūmatanui:

- Ka rongō ngā tāngata i ngā kōrero tika mō ngā mea i pā mai ina tiakina ana
- Ka herea ngā whakanōhanga me ngā kaiārahi mō ā rātau mahi
- Ka tiroirohia tūmatanuitia ngā ture me ngā kaupapahere hei ārai me te urupare ki ngā mahi tūkino

Ka taea ngā whakawātanga tūmatanui te whakahaere mā ngā tikanga rerekē:

- Ka tukuna pea ngā pātai tōtika kia noho haepapa ngā whakanōhanga me ngā tāngata
- Ka tuku whakaaturanga pea ngā mōrehu (ka huniaia ō rātau ingoa mēnā e hiahia ana). Kāore te tangata e herea ki te tuku whakaaturanga engari ia mēnā kei te hiahia ia
- Kei roto i ētahi whakawātanga ko tētahi matapakinga me ngā pūkenga
- Ka tiroiro ētahi whakawātanga ki ngā huringa me whakauru mai
- Tērā pea ka whakaurua mai ko ētahi o ngā mea i runga ake ki ngā whakawātanga

Ehara i te mea tino ū tēnei Uiui ki ngā whakahaere ture. He wāhanga nui tō ngā rōia engari kei te Kōmihana kē te mana o te Uiui.

Ngā tūhuratanga:

- Ka tīmata ia whakawātanga tūmatanui me tētahi tūhuratanga.
- Ka āta whakatakotoria atu te arotahi o te tūhuratanga me te whakawātanga i roto i tētahi **tuhinga whānuitanga**. Ko ngā take me ngā pātai ēnei mō te tūhuratanga – pērā i Ngā Tikanga Ārahi.

He paearu ā te Kōmihana hei āwhina i a ia ki te tīpako i ngā mea hei tūhura. Kei roto ēnei i Ngā Tikanga Ārahi.

Abuse in Care

Royal Commission of Inquiry

Ina whiriwhiri ana he aha ngā take hei tūhura ka whai whakaaro ngā Kaikōmihana mō ēnei mea:

- Kua kapi i a mātau ngā wāhi rerekē (hei tauira, ngā whakanōhanga kāwanatanga, ngā kura me ngā hōhipera)?
- He kaha ngā whakapae mō tētahi whakanōhanga, rōpū rānei?
- He kaiwhakaatu, mōrehu, nanakia e whakapaetia ana, tuhinga, whakaaturanga hoki ā tātau?
- He raruraru pūnahanaha ēnei?
- Ka ngana mātau ki te whakauru mai i ngā tāngata me ngā whakahaere rerekē

Ka āwhina te tuhinga whānuitanga i te Uiui ki te kimi i ngā **kaiwhakauru matua** mō taua whakawātanga. Ko te kaiwhakauru matua he:

- Tangata tērā he wāhanga nui tōna i roto i te take e tūhuratia ana
- Tangata e tino kaingākau ana ki te take (hei tauira, he kairangahau)
- Tangata i whakahētia i roto i te tūhuratanga

Ka whiwhi ia tūhuratanga me ia whakawātanga tūmatanui i tētahi rōpū mahi:

- Ā kō ake nei ka whakaputaina tētahi **rōpū rōia**. Ka mātua whakarite mātau kia uru he tāngata Māori me Te Moananui-a-Kiwa. Ka whakaurua anō e mātau te hunga mātau ki te hauātanga.
- Ka tautokona ngā rōia e:
 - Ngā kaitūhura
 - Ngā kairangahau
 - Ngā rōia
 - Ētahi atu mātanga
- Ka kimihia e tēnei rōpū ngā tāngata me ngā tuhinga e hiahiatia ana mō te tūhuratanga me te whakawātanga tūmatanui

Ngā kaiwhakaatu:

- I haere mai pea ngā tāngata ki a mātau. Mēnā he rōia tō rātau kāore e mate ki te whakarerekē
- Ka tonu pea mātau i ngā tāngata kia haere mai ki te tuku whakaaturanga
- Ka ahu mai pea ngā tāngata i ngā hui tūmataiti. **Kāore e whakahautia te tangata ki te whakauru mai**
- Kāore pea e taea te rongu mai i ngā tāngata katoa e hiahia ana ki te whakauru ki tētahi whakawātanga tūmatanui engari he ara anō mō rātau ki te whakauru mai (hei tauira, ngā wāhanga tūmataiti)

Ngā tuhinga me ngā kaiwhakaatu:

- Ka kitea pea e te rōpū rangahau o te Kōmihana a te Karauna
- **Ka taea pea ngā pānui whakature** te tuku i raro i te Ture Uiu. Ko te tikanga o tēnei ka taea e mātau te whakahau i te Kāwanatanga me ngā whakanōhanga ki te tuku mai i ngā tuhinga ka tonoa e mātau
- Ka taea anō e mātau te tono kia puta ake ngā kaiwhakaatu. **Kāore e whakahautia he mōrehu ki te haere atu**
- Kua whakahautia e te Kaitiaki Pūranga Matua a te Kāwanatanga (te tangata kei a ia te mana mō te rokiroki i ngā tuhinga a te Kāwanatanga) kia whakamutua te whakakore a ngā tari Kāwanatanga i ngā tuhinga
- Kua tukuna atu he pānui ki ngā whakanōhanga whakapono katoa kia pēnei anō
- Ka āhei atu ngā kaiwhakauru matua ki ngā tuhinga katoa e hiahia ana rātau kia tika ai te mahi i roto i te Uiu
- Ka tangohia, ka hunia rānei ngā tauākī kia kore ai e mōhio ai ngā mōrehu

Ina reri ana tētahi tūhuranga mō tētahi whakawātanga tūmatanui:

- Ka whakapuakina he rā me te wā
- He 1 ki te 3 wiki pea te roa o ngā whakawātanga tūmatanui
- Kāore anō kia whakatauhia ngā wāhi hui engari kei roto a Te Whanganui-a-Tara me Tāmaki Makaurau
- Ka whakaroma matawātia ngā whakawātanga. Ka āta whakahaerehia ēnei hei tiaki i te tūmataitinga o ngā kaiwhakaatu
- Ehara i te mea ka tae atu ngā Kaikōmihana katoa ki ia whakawātanga. Ka whiwhi tuhinga ngā Kaikōmihana katoa o ia whakawātanga kia tino mōhio ai rātau mō te take
- Ka whakahaerehia e ngā Kaikōmihana ngā mahi katoa i te whakawātanga kia **tika ai mō ngā kaiwhakauru katoa**. Kāore he motika ki te uiui – mā ngā Kaikōmihana e whakarite ko wai ka āhei ki te tuku pātai

I muri i tētahi whakawātanga tūmatanui ka whakaputaina he pūrongo o ngā kitenga. **Kāore e taea** e te Uiu te tuku:

- Kitenga taihara
- Kitenga ā-kiri tangata
- Kitenga whakawhiu

Ka **taea** e mātau te tuku kitenga mō ngā mea i pā mai, he aha i pā mai ai, ā, me pēhea te ārai i tēnei kia kaua e pā mai anō.

E here ana mātau i raro i te ture kia tika te whakarite i te tangata. E kore e pā tētahi kitenga kōaro ki te tangata (ka whakapaetia, ka whakahētia rānei) me tōna kore mōhio mō te whakapae me te whai wāhi tika ki te urupare.

Ngā pātai

Ka taea e te Uiui te tiro tiro ngā tūkinotanga i pā mai i muri i te tau 1999?

Āe. Kei a mātau te tikanga ki te whakarongo ki ngā whakaaturanga i muri i te 1999.

Ka whakamahia e te Uiui ōna mana ki te tiki tuhinga?

Āe. Ka whakamahia e mātau tō mātau mana hei tūhura i ngā tuhinga.

Ka taea e au te whakahīrau i ahau anō?

He kaupapahere tā mātau kei runga i tā mātau paetukutuku. Kāore e whakahautia te tangata ki te kōrero atu ki te Kōmihana a te Karauna mō ngā mahi taihara.

Mēnā ka whakaputaina i tētahi hui tūmataiti ka noho matatapu engari ia mēnā ka **noho mōrea** tētahi tangata.

Ka wātea mai he pūtea hei āwhina ki te utu mō tētahi rōia?

Āe. Ka whakairihia ngā taipitopito ki tā mātau paetukutuku ina whiriwhirihia tēnei.

He tukanga anō kei reira hei tuku i ngā āwangawanga ki Ngā Pirihimana o Aotearoa?

Āe. He tukanga motuhake tā mātau hei tuku atu ki ngā Pirihimana.

Ka whakaurua anō ngā mōhiohio mai i ngā hui tūmataiti ki te Uiui?

He wāhanga tino hira ngā hui tūmataiti nō te Uiui engari ehara i te whakaaturanga i **raro oati**. Ka rongohia ngā mōhiohio mai i ngā hui tūmataiti e ngā Kaikōmihana ake, ā, ka whāngaia ki te pūrongo whakamutunga.

Ka pēhea tā mātau whakawhitiwhiti me te hunga kei rō whare herehere me ngā rōpū he uaua ki te whakapā atu?

He whakaaetanga tā mātau me Te Ara Poutama hei whakarite ka taea e ngā tāngata i rō whare herehere ki te whakapā mai i runga i te matatapu.

Kei te whakarite mahere mātau me pēhea te kōrero mai a te hunga 'uaua te whakapā mai'.

Ki hea ahau tiki mōhiohio ai mō te Uiui?

Kei te paetukutuku a te Kōmihana a te Karauna Ngā Tikanga Ārahi i roto i te reo Ingarihi māmā, Te Reo Māori, Te Reo Rotarota o Aotearoa, te Pānui Māmā me ngā reo e rima o Te Moananui-a-Kiwa.

He nui atu anō ngā mōhiohio mō te Uiui mō tā mātau paetukutuku, ā, ka whakahou haeretia e mātau. Ka taea anō e koe te waea atu, īmēra, te tuhi mai rānei mēnā e hiahia mōhiohio atu anō koe.

He aha ā muri ake nei?

Ka whakaputaina e mātau ngā tuhinga ā kō ake nei e whai ana i ngā mōhiohio atu anō mō ngā whakawātanga tūmatanui.

Ka tū tētahi **Whakawātanga hātepe** hei te Hereturikōkā me tētahi **Whakawātanga horopaki** i te Whiringa-a-nuku/Whiringa-ā-rangi.

Kua tīmata ngā mahi tūhuratanga mō ngā whakawātanga tūmatanui hei te 2020, ā, ka whakaputaina ērā ā kō ake nei.

He maha ngā tāngata kei te tautoko i ngā mahi o tēnei Uiui:

- Te rōpū rōia tautoko
- Ngā mōrehu, ō rātau whānau, hapū hoki
- Ngā kaimahi me te rōpū mahi tari o te Kōmihana
- Te Rōpū Tohutohu o Ngā Mōrehu
- He maha ētahi atu tāngata o Aotearoa me ngā kaiwhakaatu, ngā kaiwhakauru matua, ō rātau rōia me ētahi atu

Ehara tēnei i te mahi māmā, ā, ka puta ake ngā akoranga uaua. E mōhio ana mātau ka tautokona mātau e ngā tāngata maha ki te mahi i ēnei mahi hira mō Aotearoa.